

кемет 66.834 становн., 8.) Велики Варадин 64.169 становн., 9.) Арад 63.166 становн., 10.) Ходмезе Вашархелъ 62.445 становн., 11.) Коложвар (Клуж) 60.808 становн., 12.) Нова Пешта 55.197 становн., 13.) Мишколц 51.459 становн., 14.) Печуј 49.822 становн., 15.) Ријека (Фијума) 49.806 становника.

П. В.

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ О СТАНОВНИШТВУ БУГАРСКЕ.

На основу података из „*Статистически годишникъ на Българскоѣ Царство*“. Година вѣтора. 1910. Софиа 1911, изнећемо укратко неколико најважнијих резултата о становништву Бугарске, о коме до сада у „Гласнику Срп. Геогр. Друштва“ још није било говора. Говориће се, наравно, о Бугарској, каква је била пре ратова 1912—1913 год.

У краљевини Бугарској живело је на ареалу од 96345.5 км²:

	број становника	год. прираштај	густина на 1 км ²
31. дец. 1892 год.	3,310.713		34.4
31. дец. 1900 год.	3,744.283	54.196	38.9
31. дец. 1905 год.	4,035.575	58.258	41.9
31. дец. 1910 год.	4,329.108	58.707	44.9

Број бугарског становништва је стално растао, годишњи прираштај је постајао све већи, али се види, да се он од 1905 до 1910 год. према ранијим годинама знатно успорио. Појмљиво је, према томе, да је морала растити и густина становништва, као год и годишњи прираштај густине.

При свим пописима становништва било је више мушкараца него женских, али се из њихове проценталне поделе види, да се број једних и других све већма изједначује, јер док је 1892 год. било 51.7% мушких, 1900 г. 51.3%, 1905 г. 51.0%, број мушкараца је у попису од 1910 г. спао на 50.9%. Једини округ у коме је у 1910 г. било више женског становништва био је трновски округ (нарочито трновски срез, где је било 50.9% женских према 49.1% мушких). Интересантно је, да централни окрузи имају најмање проценте мушког становништва; ови опадају и од Истока и од Запада према средини земље. За северне централне округе (Плевен, Трново, Рушчук, Шумен) овај појав би се могао довести у везу и са јаким иселјавањем — већином мушкараца — у Америку (в. стр. 264).

У појединим окрузима било је 1910 г. оволико становника:

округ	површина у км ²	број становн.	густина на 1 км ²	прир. густине од 1905—1910
Видин	4 405	237 148	53.8	4.7
Враца	6 916	311 789	45.1	3.8
Плевен	7 661	365 175	47.7	3.5

округ	површина у км ²	број становн.	густина на 1 км ²	прир. густине од 1905—1910
Трново	7 745	446 764	57·7	3·1
Рушчук	7 591	402 812	53·1	3·2
Шумен	5 999	282 276	47·1	2·7
Варна	9 031	327 685	36·3	2·5
Густендил	4 728	232 184	49·1	3·9
Софија	9 675	481 109	49·7	4·9
Пловдив	10 125	447 164	44·2	2·9
Стара Загора	10 613	442 524	41·7	2·1
Бургас	11 856	352 478	29·7	1·4
Бугарска	96 345	4,329.108	44·9	3·0

Ове цифре су карактеристичне. Из њих се јасно виде две ствари: 1.) да су односи у јужним окрузима друкчији него у северним окрузима, и 2.) да се источни крајеви разликују од западних крајева. Јужни окрузи су уопште много ређе насељени од кореспондирајућих северних округа. Просечно је у јужним окрузима на 1 км² за 7·5 становника мање него у северним окрузима (без софијског округа се ова разлика попне на 10 стан. по 1 км²). Слични односи показивали су се и при попису од 1905 год. Осим тога, густина насељености опада од Запада на Исток. Ово је нарочито јасно у јужним окрузима, где густина насељености од густендилског и софијског округа до бургаског округа постепено спадне за 20 становника по 1 км². У северним окрузима су ови односи местимице знатно поремећени. Примећује се да густина становништва и у овим окрузима од Запада према Истоку постепено опада, али у окрузима Трнова и Рушчука — баш у централним пределима — наилази се на најгушћу насељеност (Трново 57·7 на 1 км², Рушчук 51·3 на 1 км²); у њима је онај талас опадања као неком браном загаћен и набујао је до максимума. Ипак се и овуда показује тенденција за померањем максимума густине према западним окрузима. Тако је на пр. 1905 г. шуменски округ био гушће насељен него плевенски округ, рушчучки округ гушће него видински, док су у 1910 г. западнији окрузи показали гушћу насељеност од источнијих округа. Густина становништва у шест западних округа је била у 1910 г. 47·7 становника на 1 км², а у шест источних округа 42·7 становника по 1 км².

Ови односи се још боље виде из бројева о прираштају густине становништва од 1905 до 1910 год. У њима се веома изразито показује постепена промена од Истока Западу, и од Југа Северу. Изузетак чини једино софијски округ, који — са свим појмљиво — показује највећи прираштај у густини. Густина становништва је за последњих 5 година најмање порасла у источним окрузима, а најјаче у западним окрузима, осим тога је она у свим јужним окрузима порасла мање него у ко-

респондирајућим северним окрузима, али тако, да је та разлика између јужног и кореспондирајућег северног округа од Запада према Истоку све већа. Она је у првој серији округа (Густендил—Видин, Враца) само 0·4, у другој серији (Пловдив—Плевен) 0·6, у трећој групи (Стара Загора—Трново) 1·0, а у приморју (Бургас—Шумен, Варна) 1·2 становника на 1 км².

Ако се густина становништва и даље буде формирала према овој шеми, показале се као резултат две ствари: 1.) У окрузима Рушчука и Трнова ће за кратко време нестати оног максимума густине, који ће се померити према Западу; и 2.) разлике у густини насељености појединих округа постајаће неминовно све веће, као што већ показују и резултати два последња пописа. Разлика у броју становника на 1 км² између најгушће и најређе насељеног округа у Бугарској износила је:

у северним окрузима	1905 г.	20·8	1910 г.	21·4
у јужним окрузима		16·9		20·0
у целој Бугарској		26·3		28·0

Из свега изложенога може се закључити, да се показује општа тенденција за све гушћом насељеношћу што се иде даље од ЈИ. према СЗ., да постоји тенденција за униформирањем густине становништва у западним окрузима и да се јавља тенденција за све јачом диференцијацијом густине између Севера и Југа, што се већма приближује Црномору.

Просечна густина насељености за целу Бугарску је 44·9 становника на 1 км². Толика густина је за Балканско Полуострво велика. Од свих осталих балканских држава једина је Србија много гушће насељена (61 стан. на 1 км²), све остале државе имају ређе становништво. Наравно, да ће се услед нових прилика на Балканском Полуострву просечна густина и Бугарске, и Србије, и Грчке морати смањити.

Густина становништва груписана према срезовима не даје прегледну слику. У њој се огледају врло разнолики утицаји и слика је веома шарена. Ипак се, у главном, види, да су приморски крајеви и планински предели ређе насељени од долинских предела, али и овде има појединачних одступања. Најгушће су насељени видински (84·7), габровски (83·7) и софијски срез (83·6 стан. на 1 км²), а најређе становништво имају балчишки (20·2), котелски (22·4) и пешчерски срез (23·9 стан. на 1 км²). Густина становништва је према 1905 г. скоро у свим срезовима порасла, а највећма у софијском (11·6 стан. по 1 км²), тетевенском (9·7), радомирском (6·2), ломском (6·1), видинском (5·7) и белослатинском срезу (5·6 стан. по 1 км²). Изузетак чине некоји срезови у бургаском округу, у коме је густина становништва за последњих 5 година нешто опала (анхиолски, котелски и казилагачки срез), у средњу руку за 0·3 становника по 1 км².

Овакви односи у густини становништва Бугарске постају

нам нешто јаснији, ако узмемо на око проценте рађања и умирања у појединим окрузима. За ово се морамо послужити подацима из 1904—1907 год., јер су само они публиковани у „Статистическом годишнику“. У бургаском округу, који по броју рађања рангира на седмом месту (на 1000 стан. роди се 43·7 деце), јавља се највећи број умирања; годишње умре 24·2‰ стан., тако да је годишњи природни прираштај становништва 19·5‰. То је поглавити узрок слабом прираштају у овом округу, а можда је то и узрок опадању густине становништва у три горња среза. О исељавању из Бугарске у друге државе (осим у Америку) немамо података, зато и не можемо о овом фактору ништа рећи. Релативни средњи бројеви рађања (живе деце), умирања и вишка у рађањима за 1904—1907 год., и исељавања у Америку за 1907 г. ово су:

Округ	рађање на 1000 стан.	умирање на 1000 стан.	вишак рађања	исељавање у Америку на 1000 стан.	апсолутно
Видин	44·6	21·3	23·3	0·5	108
Враца	45·1	23·9	21·2	3·5	1 027
Плевен	43·7	21·6	22·1	5·3	1 851
Трново	41·7	18·5	23·2	9·4	4 015
Рушчук	44·1	22·6	21·5	17·7	6 830
Шумен	41·4	19·9	21·5	11·8	3 219
Варна	44·0	22·6	21·4	0·2	81
Ћустендил	45·6	23·7	21·9	0·2	42
Софија	41·7	22·0	19·7	0·2	84
Пловдив	44·8	23·4	21·4	0·2	79
Стара Загора	42·1	20·6	21·5	0·0	13
Бургас	43·7	24·2	19·5	0·0	1
Бугарска	43·4	21·9	21·5	4·2	17 350

Према природном умножавању становништва (рађање — умирање) најгоре би стајали бургаски и софијски округ, а најбоље би напредовали видински, трновски и плевенски округ; остали окрузи би имали подједнаке услове, у њима би вишак рађања варирао између 21·2 до 21·9‰. По овоме излази, да и ако се за извесне округе може само овим фактором протумачити промена у густини становништва, за друге округе треба узети и разне друге факторе у обзир. У већини северних округа је, као што се види из података за 1907 годину, јака струја исељавања у Америку. Од 17 350 становника Бугарске, колико је 1907 год. иселило у Америку, отпада на округе Рушчука, Трнова и Шумена 14 064 т. ј. 81%. Ако се узме, да је 1907 г. у та три округа било 1,094 000 становника, то одговара исељавање у Америку губитку од 12·6‰. Према томе би требало да ови окрузи имају врло мали прираштај у густини становништва, а ми смо видели, да је он релативно велик. Има, дакле, још неких фактора, који у статистичким

таблицама бугарским нису издвојени, а који су без сумње од велика значаја. Тако на пр. у софијском округу досељавање са стране игра несумњиво веома видну улогу; досељавање ће и у неким другим окрузима морати имати утицаја на прираштај густине становништва.

Бугарска је пољопривредна држава; велик део бугарског становништва бави се пољопривредом и живи од ње. Од целокупног становништва Бугарске било је 1905 године 77·03% земљорадника и сточара, а то: земљорадника 73·88%, баштована 1·00%, шумара, ловаца и рибара 0·48%, сточара и живинара 1·67%. На сва остала занимања заједно не отпада ни пуних 25%. Индустријом и занатима се бави 8·90%, трговином и прометом 5·82%, рударством 0·05% од свега становништва. Остатак од 8·20% отпада на остале професије (војска и чиновништво 2·42%, слободне професије 1·95%, послуга и надничари 2·59%, остало 1·24%). Интересантно је с погледом на занимање становништва изнети проценталан преглед према појединим окрузима (за 1905 год.).

Округ	Пољоприв. уопште	Индустрија и занати	Земљиште под културом у 1909 г.		На 1 км ² земљ. под култ. долази земљорадн.	Вредност производа са 1 км ² земљ. под култ. за 1909 г.
			у км ²	у % ареа-ла округа		
Видин	83·96%	5·65%	2 343	53·18	77·4	17 060 дин.
Враца	87·35	5·25	2 820	40·78	88·4	17 500 "
Плевен	81·83	7·50	3 077	40·17	90·1	19 700 "
Трново	77·73	9·96	3 086	39·85	106·5	22 130 "
Рушчук	78·71	7·29	3 518	46·35	84·8	16 330 "
Шумен	81·84	7·16	2 356	39·27	92·5	15 960 "
Варна	73·87	8·40	4 832	53·51	46·6	13 250 "
Ћустендил	82·61	6·78	1 650	34·91	107·0	22 240 "
Софија	69·19	10·47	3 082	31·86	97·3	18 470 "
Пловдив	67·63	14·08	3 158	31·19	89·6	19 830 "
Стара Загора	78·51	9·12	4 580	43·15	72·0	17 910 "
Бургас	71·73	10·40	4 224	35·62	57·0	13 260 "
Бугарска	77·04	8·90	38 728	40·20	80·3	17 470 "

Јужни окрузи, са изузетком ыустендилског, имају знатно мање пољопривредног становништва од северних округа, у којима осим тога њихов процент према Западу бива у главном све већи. У јужним окрузима је у 1905 г. било 73·02% пољопривредника, а у северним окрузима 80·34%. Највише земљорадничког становништва имају окрузи око српске границе: видински, врачки и ыустендилски, а најмање планински окрузи Софије и Пловдива. Управо обрнуте односе показују проценти индустријског и занатлијског становништва (јужни окрузи 10·54%, северни окрузи 7·54%), а исто тако и проценти становништва, које се бави трговином и прометом (јужни окрузи

6·56%, северни окрузи 5·20%). Разлика се јавља у толико, што највеће проценте трговаца и прометника имају оба приморска округа (Бургас 5·56%, Варна 5·50%), па тек онда долазе софијски (5·25%) и пловдивски округ (5·50%).

Земљиште под културама, које обрађују земљорадници у Бугарској није сувише велико. Од целокупног ареала Бугарске (96.345 км²) отпадало је у 1910 г. на:

земљу под културама	32 624 км ²	...	33 9%	} ... 40 8%
угар	6 652 "	...	6 9%	
шуме (1908 г.)	28 316 "	...	29 4%	}
друго	28 753 "	...	29 8%	

Релативно најмање земље под културама имају планински окрузи Пловдива, Софије и Ћустендила, а највише агрикултурног земљиштва имају равни, низински окрузи Видина, Варне и Рушчука. Ако се изведе однос становништва, које живи од земљорадње, према културном земљишту у појединим окрузима, добиће се као резултат, ако бисмо смели рећи, степен интензитета земљорадње у појединим окрузима, или број земљорадничког становништва, које живи од 1 км² обделане земље. У Бугарској долази на 1 км² обрађеног земљишта 80·3 земљорадника (односно становника, који директно или индиректно — као чланови фамилије — живе од земљорадње). У округу Варне на исти ареал обрађене земље долази 46·6 земљорадника, а у ыустендилском округу 107·0 земљорадника. Из овога би се могло закључивати, да ће тамо, где је однос земљорадника према културном земљишту већи, где дакле више људи обделава јединицу култивисаног земљишта, земљораднички посао бити интензивнији, па да ће и приход са те јединице земљишта бити већи, него у неком другом пределу, где је овај однос мали.

Ја сам на основу материјала, који ми је био при руци, прорачунао за 1909 г., колику вредност су представљали пољопривредни продукти (са њива, ливада, бостана, из башта, винограда, воћњака и т. д.), добивени са 1 км² култивисаног земљишта у разним окрузима. Из те таблице се заиста види приличан паралелитет између броја земљорадника на 1 км² културног земљишта и вредности продуката са тог земљишта.¹ Највећи приход у 1909 год. дали су трновски и ыустендилски округ (око 22 200 дин. по 1 км²), у којима је и највише земљорадника на 1 км² обрађене земље, а најмањи приход показују окрузи Варне и Бургаса (око 13 250 дин. по 1 км²), где је и најмање земљорадника на 1 км² обрађене земље.

¹ У графичком приказу, где су бројеви земљорадника на 1 км² културног земљишта унесени као апсцисе, а вредност продуката са тог земљишта као ординате, добива се за резултат у главном права линија, или тачније права пруга. Већма одступају само вредности за шуменски округ.

На ова питања, међутим, утиче толико много важних секундарних фактора (врста земље, временски услови, начин рада, врста продуката и т. д.), да ја не могу ни покушавати да на овом месту на њих одговорам. То би био задатак нарочите студије. Неколико интересантних ствари показује већ и компарација цифара из разних колона, изнесених у горњој таблици, на пр. поређење округа Варне и Бургаса, или трновског и ыустендилског округа.

Према факту, да $\frac{3}{4}$ бугарског становништва живи од земљорадње логично је, да је од свег становништва у 1905 г. било 80·43% сеоског, а 19·57% варошког становништва. У 1910 г. је број градских општина био 80, према 1982 сеоске општине, али је број сеоских насеља у Бугарској (села, заеоци, махале) још знатно већи. Њихов број је 4943.

Већина бугарских општина су веома мале; 66% од свих општина у 1905 г. (свега 1813 општина) имало је мање од 2000 становника. У те 1243 општине живело је свега 1,472 386 становника, само 36·5% од целокупног становништва. То се види прегледно из следеће таблице:

величина општине	испод 500 — 1000 — 1500 — 2000 — 2500 — 3000 — 4000						
број општина у %	2·06	21·60	25·41	16·59	11·94	6·71	7·66
број становника у %	0·39	7·86	14·82	13·42	12·53	8·61	12·42
величина општине	4000 — 5000 — 10000 — 20000 — 50000 и више становника						
број општина у %	3·64	2·91	1·06	0·37	0·05		
број становника у %	7·52	8·53	6·73	5·12	2·05		

У општинама до 5000 становника живело је 77·5% од целокупног становништва. То је у главном сеоско становништво, које се бави скоро искључиво земљорадњом.

Породице су у Бугарској доста велике. На једну породицу долази просечно 5·69 становника. Највеће су породице у ыустендилском (6·28 стан.) и врацком округу (6·19 стан.), а најмањи број чланова имају породице округа Бургаса (5·22 становника), Пловдива (5·35 стан.) и Варне (5·37 стан.). Сеоске породице су знатно веће од варошких, тако на пр. сеоска породица броји просечно 6·12 чланова, породица из вароши са преко 10000 становника 4·33 члана, а софијска породица само 4·07 чланова. У 1905 год. је било највише породица са 5—6 чланова (220 506), затим са 3—4 члана (173 300), па онда са 7—8 чланова (141 447).

Бугарско становништво није сасвим хомогено. Истина, према попису од 1905 год. било је у Бугарској од свега становништва 96·89% рођених у Бугарској, а само 3·11% рођених у другим државама, али се по матерњем језику показују много знатније разлике. Матерњи језик је био (1905 г.):

	број становника	процента
бугарски	3,210 502	79·55
турски	514 658	12·75
румунски	88 109	2·19
грчки	69 820	1·73
цигански	67 396	1·67
јеврејски	36 446	0·90
остало	48 644	1·21

Одприлике исти однос остаје и ако се место матерњег језика унесе становништво према народности. Бугара има 80%, према 20% (800 000) страног елемента. Најчистији бугарски окрузи су били 1905 год.: Њустендилски (97·73% Бугара), софијски (94·44%) и трновски (92·75%). Највише страних елемената је било у североисточним окрузима: Шумена (52·21% страног елемента), Рушчука (46·82%) и Варне (47·46%).

Сасвим је природно, што је стран елемент у варошима био већи (27·05%), него у селима (18·84%). Према проценталној подели страног елемента показује се, да су Јевреји скоро искључиво, а Грци да су у претежном броју варошко становништво; Румуни су претежно сеоско становништво, а од осталих живи подједнако много у варошима и у селима.

Ако се узме писменост као знак културе појединих народности, показале се, да је она, уопште узевши, и у Бугарској врло слаба. 1905 г. је било тек 27·9% писменог становништва. Ни варошко становништво са 45·4% писмених није знатно одмакло у писмености, а сеоско становништво са 18·5% је знатно заостало иза просечне вредности. Мушки су уопште у много већој мери писменији од женских:

	мушки	женске	укупно
цела Бугарска	40·66%	14·67%	27·91%
вароши	60·85	38·56	45·39
села	35·63	8·99	18·52

Најписменији је народ у трновском (37·85%), софијском (34·2%), пловдивском (30·54%) и старозагорском округу (30·09%), а најнеписменији су видински (21·12%), врачки (21·66%) и шуменски округ (21·69%).

Подељено према матерњем језику показивало је становништво Бугарске оволику писменост:

	мушки	женске	укупно
бугарски	46·85	16·54	32·03
турски, татарски, цигански	6·46	1·65	4·11
румунски	26·00	4·09	15·14
грчки	45·27	20·95	33·34
јеврејски	67·62	38·38	52·96

Према овоме излази, да су најкултурнији елементи у Бугарској Јевреји, Бугари и Грци. Интересантно је, да су сеоски

Јевреји писменији од варошких Јевреја, док је код свих осталих обрнут случај.

П. ВУЈЕВИЋ.

ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ.

Последица балканских ратова 1912—13 год. је и битна промена територија балканских држава. Но границе балканских држава још нису на свима тачкама утврђене, те су отуд на свима досадашњим картама различито учртаване. Тачна премеравања неће се моћи вршити све док се границе не унесу у специјалне карте. Зато се морамо задовољити привременим подацима које смо добили премеравањем *Ошовим* полным планиметром на *Штилеровој* карти Балканскога Полуострва размере 1:1,500.000. Границе смо уносили у ову карту према најсигурнијим публикованим подацима.

Према томе промене су овакве:

1. *Србија* је добила 39.500 qkm ., што са старом територијом од 48.300 qkm . чини **87 800 qkm** .
2. *Црна Гора* добила је 5950 qkm ., што са старих 9100 qkm . чини **15.050 qkm** . Величина обеју српских краљевина износи **102 850 qkm** .
3. *Бугарска* је у Тракији и Македонији добила 23.350 qkm ., а од своје старе територије је изгубила (припало Румунији) 7.650 qkm ., према чему је она повећана са 15.700 qkm ., што са старих 96.345 qkm . чини **112.045 qkm** .
4. *Грчка* је добила на балканском копну 43.125 qkm ., што са старом територијом од 64.679 qkm . износи **107.804 qkm** . Острва нису урачуната.
5. *Турска* је задржала на Балканском Полуострву свега **25.125 qkm** .
6. *Албанија* је велика **29.400 qkm** .

Мих. Драгић.

ВАРОШИ И ВАРОШИЦЕ У ВАРДАРСКОЈ СРБИЈИ.

Указом од 23. јануара 1914. год. регулисано је питање о варошима и варошицама у нашим новим крајевима овако:

- 1.) Као вароши имају се сматрати следећа места: 1.) *Бишољ*, у округу битољском; 2.) *Велес*, у округу скопском, срезу велешком; 3.) *Њилане*, у округу косовском, срезу гњиланском; 4.) *Дебар*, у округу охридском, срезу дебарском; 5.) *Вевђелија*, у округу тиквешком, срезу њевђелиском; 6.) *Кавадарци*, у округу тиквешком, срезу неготинском; 7.) *Куманово*, у округу кумановском; 8.) *Митровица Косовска*, у округу звечанском; 9.) *Нови Пазар*, у округу рашком; 10.) *Охрид*, у округу охридском; 11.) *Призрен*, у округу призренском; 12.) *Пријеполје*, у округу пријеполском; 13.) *Прилеп*, у округу битољском, срезу прилепском; 14.) *Приштина*,